

Sisukord

Eessõna.....	9	
Toimetaja eessõna	15	
1. PEATÜKK	Vene impeeriumi langus, 1904–1917.....	19
2. PEATÜKK	Brest-Litovski rahuleping ja selle tagajärjed, 1917–1918	31
3. PEATÜKK	Teel Läänemerele, november–detsember 1918	43
4. PEATÜKK	Päästeoperatsioon, detsember 1918	55
5. PEATÜKK	„Hävitada iga hinna eest“, detsember 1918.....	67
6. PEATÜKK	Poliitika otsingud, detsember 1918 – veebruar 1919	75
7. PEATÜKK	Võimalikud päästjad, jaanuar–veebruar 1919	83
8. PEATÜKK	Saksamaa kruvib pinget, märts–aprill 1919	93
9. PEATÜKK	Pealetung, Soome laht, mai 1919	109
10. PEATÜKK	Üksikvõitlus, mai–juuni 1919	123
11. PEATÜKK	Ohtlikud rannad, Läti ja Eesti, juuni–juuli 1919	137
12. PEATÜKK	Operatsioon RK, Kroonlinn, august 1919	159
13. PEATÜKK	Kaotused, august–oktoober 1919	175
14. PEATÜKK	Uus vaenlane vanades rõivastes, Läti, august–oktoober 1919	193
15. PEATÜKK	Riia ja Libau päästmine, oktoober–november 1919	207
16. PEATÜKK	Elu Läänemerel	215
17. PEATÜKK	Mäss!	227

18. PEATÜKK	Lõppmäng, november–detsember 1919	241
19. PEATÜKK	Lahkumine, november–detsember 1919	251
20. PEATÜKK	<i>In memoriam</i>	263
21. PEATÜKK	Kokkuvõtteks	271
22. PEATÜKK	Saatesõna.....	281
LISA 1	Vene revolutsiooni peamised sündmused, 1917	289
LISA 2	1918. aasta vaherahulepingu XII paragrahv	291
LISA 3	Admiraliteedi kulutused mereväele ja hinnangud, 1915–1920	292
LISA 4	Torpeedokaatrid Kroonlinnas, august 1919	293
LISA 5	Litvinov Kopenhaagenis.....	294
LISA 6	Briti kaotused Baltikumi kampaanias.....	295
LISA 7	Kuningliku mereväe laevakaotused Baltikumi kampaanias 1918–1919	296
LISA 8	Kuningliku mereväe sõja- ja abilaevad, mis osalesid Läänemere kampaanias.....	297
	Kohanimed.....	298
	Autori järelsõna	299
	Viited	301
	Kasutatud kirjandus.....	313

Eessõna

Esimene maailmasõda lõppes 11. novembril 1918, kuid tegelikult kestis see ikka edasi. Venemaal ja tema endistel aladel, mis nüüd oma iseseisvuse nimel võitlesid, jätkus maailmasõjas valla pääsenud jõudude kokkupõrge endistviisi sõjana – täpsemini sõdadena –, mis ei lõppenud enne 1921. aastat.

Balti riikides – eriti Eestis ja Lätis – jätkas Saksa armee võitlust Vene bolševike vastu (liitlaste nõudmisel). Saksamaa käepikendused võitlesid, et teostada Saksamaa unistust Reichi kontrolli all olevast idapiirist, nagu see oli Saksamaa sõjajärgses 1914. aastal sõnastatud ning 1917. aastal üle korratud.ⁱ Venemaal ja Baltimaades sõdisid monarhismiüritusele ustavad, tsaarivõimu taastamist ja Vene tsaaririigi kaotatud maade taashõivamist taotlevad Vene valgete väed bolševike Trotski ja Lenini äsja moodustatud Punaarmee. Bolševike endi režiim võitles brutaalsete repressioonide ja mõrvade toel sisevaenlastega, vasak- ja keskparteidega, kes püüdsid ikka veel mingisugust demokraatlikku Vene valitsust kehtestada. Samal ajal tungis Punaarmee läände ja lõunasse, et vallutada tagasi rikkaid maid, mis kaotati siis, kui Lenin Venemaa maailmasõjast välja viis. Ja Suurbritannia, Prantsuse, USA ja Jaapani sõjaväemissioonid olid kõik Venemaal ametis valgekaartlaste armeede ja nende eri karva juhtide toetamisega.

i Sinna kuuluma pidanud „Poola ja Venemaalt annekteeritud Baltimaade rühm alluks Saksamaa kõrgemale võimule „kogu aja““ (Tuchman, „Augustikahurid“, lk 292). Neid eesmärke kinnitasid Saksamaa ja Austria-Ungari üle 17.–18. mail 1917. – *Autori märkus, kui pole öeldud teisiti.*

Igal osalisel olid oma erinevad eesmärgid; jaapanlasi, kes olid juba 1918. aasta aprillis Vladivostokis maale tulnud, huvitasid lõppkokkuvõttes maavarad ja territooriumi laiendamine;ⁱ teised, näiteks ameeriklased, polnud kindlad, mis nad seal üldse tegid – nemad olid Venemaa idarannikule saabunud reaktsioonina jaapanlaste sekkumisele. Sakslased või vähemasti osa neist, unistasid Baltimaades oma satelliitriigi loomisest. Prantslased ja britid (viimaseid ohutas tagant oma kabinetikolleegide pea täielikku ükskõiksust trotsiv Winston Churchill) tahtsid hävitada – Churchilli meelest – ohtlikku bolševismitaudi. Baltimaade rahvad tahtsid iseseisvaks saada ja siis sellest rahus rõõmu tunda nagu ka soomlased. Lenin ja Trotski himustasid revanši ja revolutsiooni edasi kogu maailma eksportida, et kukutada kapitalistlik kord – ja muidugi ise võimule pääseda.

Liitlasväed võitlesid koos Vene valgetega punaste vastu Arhangelskis, Murmanskis, Siberis, Bakuus ja veel paljudes muudes piirkondades. Kõik asjahuvilised osalised ja nende üksteist välistavad eesmärgid pörkasid kokku Läänemere ruumis, et takistada või toetada neutraalsete ja iseseisvate Eesti ja Läti riikide loomist.

Sellesse üksteisele vastukäivate lojaalsuste, eesmärkide ja rahvuslike kirgede keerisesse paisati Briti kuninglik merevägi. Nelja ränga sõja-aasta järel väsinud ja väljakurnatud mereväge, selle laevu, mehi ja komandöre saadeti üha suuremal hulgal Läänemerele ja selle rannaladele, et nad püüaksid seal korda hoida. Nende ülesandeid ei määratletud kunagi täpselt ning nende roll muutus pidevalt, et sündmustega sammu pidada. Briti parlamendi ja rahva toetus oli parimalgi juhul leige ning ohvitseridel tuli sageli „käigu pealt otsuseid langetada“. Mehed, kes olid oodanud demobiliseerimist ja rõõmsat naasmist „kangelaste väärilisele maale“ⁱⁱ, pidid selle asemel veetma kolmteist pikka kuud kitsal, külmal ja ohtlikul Läänemerel.

Pole üllatav, et tulemuseks olid rahulolematuse ja lõpuks ka vastuhakk. Peale selle kaasnesid tole ettevõtmisega märkimisväärne vaprus ja võitlusind, merelahingud, kolm bolševismivastases võitluses välja teenitud

i Kuigi õigluse huvides tuleb märkida, et märtsis 1918 palusid Suurbritannia, Prantsusmaa ja Itaalia Tokio suursaadikud Jaapanit, et see „võtaks vajalikke meetmeid liitlaste huvide kaitseks Siberis“ (Daily Mail, 5. märts 1919). Lloyd George palus 1918. aasta 17. märtsi telegrammis USA president Wilsonile, et too julgustaks jaapanlasi sekkuma (Roskill, „Hankey Man of Secrets“, kd 1, lk 510). Peamine motiiv oli vältida Saksamaa juurdepääsu Siberi maavaradele.

ii Lloyd George'i kampaniakõne Wolverhamptonis 24. novembril 1918: „Mis on meie ülesanne? Muuta Britannia kangelastevääriliseks maaks.“

Victoria risti, laevakahurite mõjuv toetus sõjategevusele maismaal ning laevade ja meeskonnaliikmete traagiline hukkumine. Ja kuningliku mereväe toetus äsja moodustatud Eesti ja Läti vabariigi ulatus sootuks kaugemale puhtsõjalisest abist. Laevastik osutas humanitaarabi, päästis elusid ning pakkus tuge ja turvapaika seaduslikult valitud poliitikutele. Ja kui 1920. aasta algul lõplik rahu välja kuulutati, märkis üks Eesti poliitik, et „liitlaste laevastik osutas vabadusvõitlejatele hindamatut abi“.

See raamat räägib loo Suurbritannia kuninglikust mereväest, selle laevadest, ohvitseridest ja meremeestest Läänemerel 1918. aasta detsembrist 1920. aasta jaanuarini. See on vähe tuntud ja harva räägitud lugu, mis ei tee au poliitikutele, kes seda eitada katsusid, ega ka Suurbritannia hilisemale sõjaaegsele suurmehele Winston Churchillile, kes peaaegu ainuisikuliselt ja sügavalt isiklikel põhjustel oma kaasministrite apaatia või takistustegevuse kiuste sõjaretki Venemaale käimas hoidis ning põhjustas Briti meremeeste hukkumist veel palju aega pärast Suure sõja lõppu. Sellegipoolest väärub see lugu tähelepanu niisamuti kui Briti meremeeste vaprus, visadus ja raevukas järeleandmatus ning see, mida nad külmal ja jäisel Läänemerel korda saatsid. Niisugune oli vähemalt autori kavatsus seda lugu kirja pannes; mitte kui faktide loetelu, vaid jutustust inimestest ning nende kohast ajaloos.

Keeltest ja geograafiast

Kohanimed eriti Eestis ja Lätis on pahatihti palimpsestid, millele sajandite jooksul on oma keelelise jälje jätnud erinevad valitsevad võimud või kultuurid – olgu need siis saksa, vene, poola või põlisrahvaste omad.

Näiteks Eesti pealinna ja peamise sadama saksapärasest nime Reval kasutas ka kuninglik merevägi. Tegelikult oli linn 1917. aastal saanud eestikeelse nime Tallinn. Saksa okupatsioonivõimud kasutasid 1918. aastal muidugi Revali nime. Lisaks on kohalikud keeled lääne lugejale keerukad: eesti keele sugulaskeeled on näiteks soome ja ungari ning läti keel on lähim eksisteeriv leedu keelele. Seetõttu kasutas autor selles raamatus lihtsuse mõttes nimesid, mille all kuninglik merevägi nende sündmuste ajal linnu ja asulaid tundis. Toimetamisel on nimed muudetud tänapäevasteks eesti ja lätikeelseteks väikeste eranditega. Esmamainimisel tuuakse autori kasutatud nimi ära sulgudes, seega – Tallinn (Reval). Autori kasutatud nimede kokkuvõte on ära toodud lisade järel.

Bolševikud (kelle nimi tähendas vene keeles lihtsalt „enamlasti“)ⁱ kuulutasid ametlikult, 1918. aasta märtsis, et nende nimi muudeti Venemaa Kommunistlikuks (bolševike) Parteiks. Läänes nimetati neid toona nii suusõnal kui ka kirjalikult läbisegi bolševikeks, kommunistideks, punasteks, venelasteks ja sovettideks; selles raamatus järgitakse nende eeskju.

Läänemeri (Balti meri) on Atlandi ookeani meri, mida ümbritsevad Skandinaavia, Soome, Baltimaad ja Põhja- ning Kesk-Euroopa tasandik. Läänemere põhjaosa nimetatakse Botnia laheks ja selle kõige põhjapoolsem osa on Perämeri. Lahe avaram lõunapoolne osa kannab nime Selkämeri ning sellest kohe lõunasse jääb Ålandi meri. Soome laht ühendab Läänemerd Peterburiga. Riia laht jääb Läti pealinna ja praegu Saaremaana tuntud Eesti saare vahele.

Läänemere põhjarannikut ääristavad männimetsad, punasest graniidist kallastega skäärid, kiviklibused rannad ja loendamatud saarekesed. Lõunarannik on sõbralikum; selle rohelist kallast palistavad valged liivarannad, luited, sood ja madalad savijärsakud. Pikki rannalõike piiravad madalikud ja liivaluited, mis moodustavad madalaid laguune ning ohustavad pidevalt laevaliiklust. Selles lauskjas soises maastikus voolavad merre Neeva ja Daugava jõgi (samuti Visla ja Oder, mis seda lugu eriti ei puuduta). Jõgedega vesi voolab Läänemerre, nii et hoovused suunduvad valdavalt merest välja, mistõttu soolane vesi ei pääse kergesti sisse, Riias, Stockholmis või Neeva suudmes pole loodeid; riimveega käib kaasas jäätumine.

Talvel kattub jääga kuni 45 protsenti Läänemere pinnast. Jäätunud ala hõlmab tavaliselt Botnia, Soome ja Riia lahe, Lääne-Eesti saarestiku, Stockholmi saarestiku ning Soomest edelasse jääva Saarestikumere. Läänemere ülejäänud osa on tavalistel talvedel jäävaba. Jäätumine on kõige ulatuslikum veebruaris või märtsis; selle tüüpiline paksus Botnia lahe põhjaosas, Perämeres, on umbes 28 tolli (71 cm). Jäätumine algab novembri keskpaigas ja on jaanuariks või hiljemalt veebruariks laialdaseks muutnud.

Läänemerre pääseb Põhjamere idaosast, kus see muutub Skagerraki nime all tuntud ja Läänemere poole suunduvaks koridoriks. Seal, ida pool joonest, mis algab Jüütimaa otsast ja jookseb põhja, Rootsi-Norra piirini, saab sellest Kattogat.

i Bolševikud olid Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei vasakäärmuslik fraktsioon, kes pidasid ennast enamuseks, ehkki olid esialgu tegelikult vähemuses. – *Toim.*

Beltid on kolm väina, mis ühendavad Läänemerd Põhjamerega Kattegati lõunapoolses otsas.

Järjepidevuse huvides on kellaajad antud läbivalt 24 tunni süsteemis. Laevade pardal toimunu ajad põhinevad üldjuhul logiraamatutel. Üldiselt on raamatus kasutatud kuupäevi uue Gregoriuse kalendri järgi, mis hakkas Venemaal kehtima alles 1918. aasta jaanuaris.

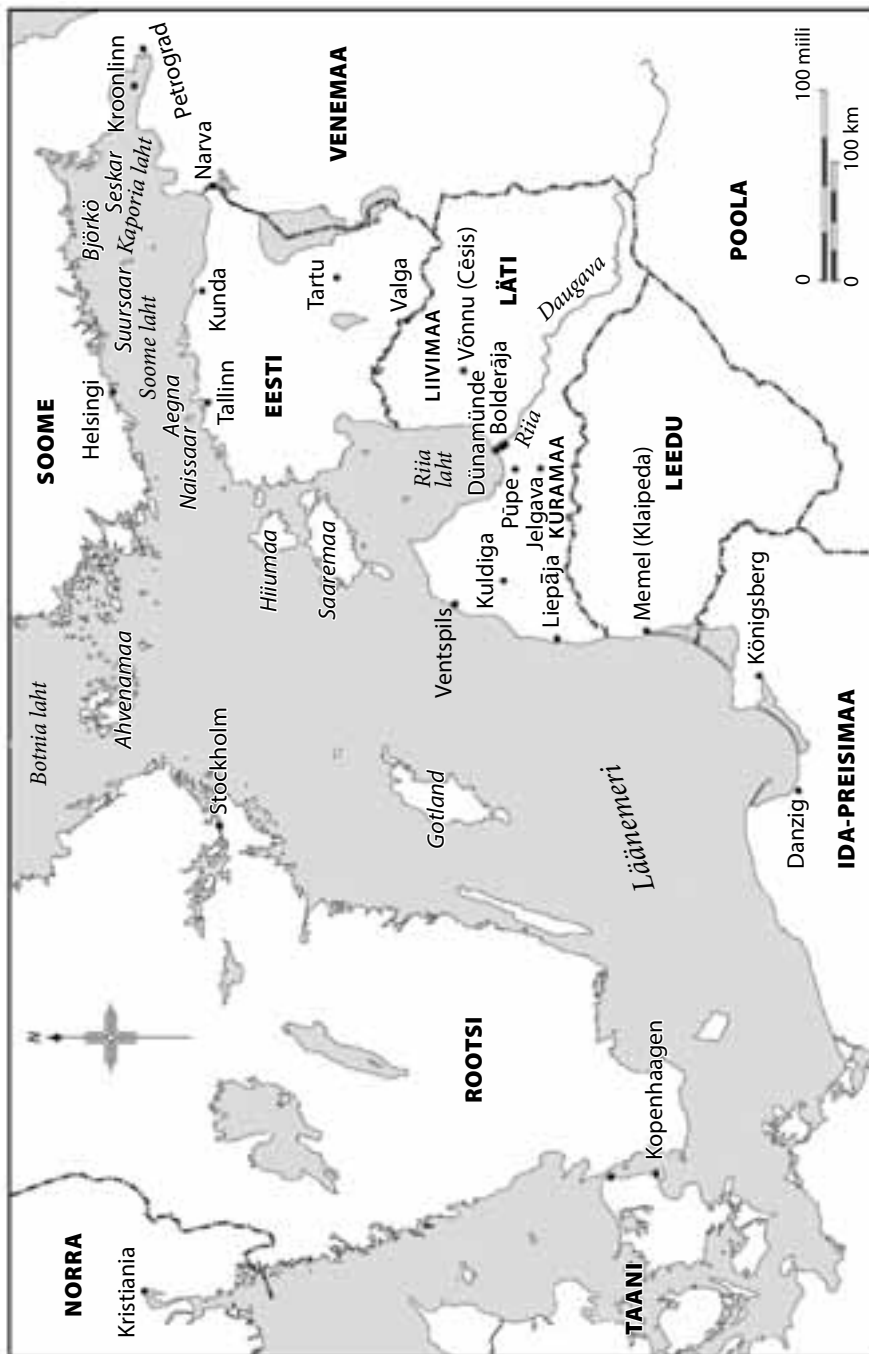
Raamatu ülesehitus

Selle raamatu esimesed peatükid kirjeldavad poliitilist, sõjalist ja sotsiaalset olukorda Venemaal ja Balti riikides vahetult enne kuningliku mereväe saabumist ning uurivad nende põhjuseid.

Seejärel jäädvustab raamat Briti kuningliku mereväe Läänemerele suunamist ja tema tegevust seal, tema juhte, võite, kaotusi ja saavutusi koos poliitiliste kaalutlustega, mis määrasid mereväe rolli.

Lõpuks uuritakse kokkuvõtvast osas kriitilise pilguga kampaania ning selles osalejate edusamme ja ebaõnnestumisi, vaadeldakse mõne peategelase edasist karjääri pärast Läänemere operatsioonide lõppu ning seda, kuidas Balti riigid kuningliku mereväe abi ja ohvreid meeles peavad ning tunnustavad.

See lugu on esitatud kronoloogilises järjekorras, kuid rangest järjepidevusest on loobutud juhtudel, kui loogilisem on jutustuse ühe aspektiga lõpule jõuda, enne kui teist alustada. Seega leiab siit mõningaid ajalisi kattuvusi, mille lugeja loodetavasti andestab.

Läänemere ja selle ümbruskonna kaart, millele on märgitud tekstis esinevad tähtsamad linnad. (PETER WILKINSON)

Vene impeeriumi langus, 1904–1917

Esimese maailmasõja järel tärkasid paljud uued riigid või protoriigid, peamiselt Saksa, Austria-Ungari ja Türgi impeeriumi varemetest. Läänemere kallastel andis Soome, Leedu, Läti ja Eesti kui iseseisvate riikide tekkimisele tõuke Romanovite dünastia langemine ja sellele järgnenud Brest-Litovski rahuleping, samal ajal kui neile ohuks kujunesid bolševismi tõus ning Saksamaa sõjajärgsed ambitsioonid idas. Kui Eesti ja Läti puhul oli nende iseseisvuse isaks Venemaa langemine, siis Briti kuninglik merevägi sai nende kaitsjaks ja garandiks kolmeteistkümne ränga kuu jooksul kohe pärast ülemaailmse vaenutegevuse lõppu.

Et aru saada, millised poliitilised ja sõjalised jõud nende maade riikluse poolt ja vastu tegutsesid ning millega tuli Briti laevastikul rinda pista, alustame seda lugu lühiülevaatega 1917. aasta Vene revolutsioonist ning Saksamaaga sõlmitud rahuleppest, mis tõi idarinde sõjategevusse ajutise puhkepausi.

1914. aastal oli Venemaa maailma suurim isevalitsuslik impeerium; Siberi avarustest Läänemereni laiutas ta kolossina üle lääne ja ida. See hiiglane oli pehkinud südamikuga, kõdunev *Sequoiadendron giganteum*ⁱ; seda valitsev tsaar Nikolai II irdus üha enam tegelikkusest ja seda katsid revolutsiooni mädanevad haavandid, nii vasakul kui ka paremal tiival. Venemaal võis olla Esimese maailmasõja osaliste seas suurim rahvaarv ja sõjavägi, kuid need rahvamassid koosnesid suuresti harimatutest talupoegadest ning sõjavägi oli nii strateegiliselt mahajäänud kui ka kehvasti varustatud, eriti suurtükiväe ja sidetehnika osas.

Venemaal eksisteeris ametlik parlament ehk Riigiduuma, kuid tegelikkuses oli kogu otsustusõigus koondunud nõrga, oma naisest ülemäära

i Mammutipuu ehk hiidsekvoia.

sõltuva, häbeliku ja jumalakartliku tsaari kätte, kellesse tema valitsetav rahvas üha halvemini suhtus. See polnud alati nii; kui Nikolai II 1894. aastal isale tehtud atentaadi järel troonile tõusis, pidasid talupojad teda endistviisi „isakeseks“ ning maaomanikest aadel oli valmis tsaarivõimu toetama, kuni see nende õiguste kallale ei kippunud. Nikolai valitsemisajal jätkunud tragöödiad ja rõhumine õõnestasid aga tema populaarsust, ja kui tuleks valida üks sündmus, mis rahva suhtumises valitsejasse pöördepunkti tähistas, siis oli see 1904.–1905. aasta Vene–Jaapani sõda.

Sõda oli suurel määral tsaar Nikolai süü: ta oli „idalane“, kelle pilk oli suunatud Venemaa idapoolsete kubermangude hõlvamata avarustele ning kes nägi nende ärakasutamises tohutu tulu ja kasu allikat. Selle teostamiseks oli aga tingimata tarvis Vaikse ookeani äärset jäävaba sadamat, millest saaks Vene laevastiku baas ning mis võimaldaks edendada merekaubandust ja tagaks juurdepääsu Vaikse ookeani äärsetele turgudele.

Vene rannikul asuvat Vladivostoki sadamat sai kasutada ainult suvel, sest talvel jäätus see kinni, kuna Port Artur, Liaodongi provintsis asuv Hiinalt renditud laevastikubaas, oli aasta ringi laevaliikluseks kasutatav. Jaapan pelgas, et Venemaa sekkub tema plaanidesse, mis nägid ette Koreas ja Mandžuurias oma mõjusfääri loomise. Venemaal konkurenti nähes pakkus Jaapan, et lepib Vene ülemvõimuga Mandžuuriasⁱ, kui Koread loetaks Jaapani mõjutsooni kuuluvaks. Venemaa aga ei nõustunud sellega ja nõudis, et 39. paralleelist põhja jääv Korea osa muudetaks kahe riigi vaheliseks neutraalseks puhvertsooniks. Kui 1904. aasta algul läbirääkimised katkesid, alustas Jaapani merevägi sõda kuulutamata vaenutegevust äkkrünnakuga Port Arturis baseeruva Vene Kaug-Ida laevastiku eskaadri vastu, mis neutraliseeriti ja hävitati suuremalt jaolt suurtükitulega mereväebaasi piiramise käigus.

Puhkenud sõjas hävitati Vene Kaug-Ida ja Balti laevastikud, viimane neist Tsushima merelahingus 27.–28. mail 1905, kus täielikult puruks löödud Vene eskaader kaotas kaheksa soomuslaeva ning hulganisti väiksemaid sõjalaevu. 4380 meest sai lahingus surma ja 5917 langes vangi, nende seas kaks admiralit.ⁱⁱ Jaapanlased kaotasid ainult kolm torpeedopaati ja

i Venemaa oli 1900. aastal bokserite ülestõusu mahasurumise järel okupeerinud Mandžuuria ega viinud hoolimata lubadusest sealt oma vägesid välja. – *Toim.*

ii Vene allikail sai surma 5044 ja langes vangi 5982 meest, põhja läks 7 soomuslaeva, 5 ristlejat, abiristleja ja 5 hävitajat, jaapanlastele alistus 4 soomuslaeva ja hävitaja. – *Toim.*